A bírálóbizottság értékelése

A bírálóbizottság a tézisekben megfogalmazott fő tudományos eredményeket – a nyilvános vitában elhangzott pontosítások figyelembevételével – elfogadja. Az értekezés egyik legfontosabb eredményének tekinti a „protestáns aranyszabadság” fogalmának következetes alkalmazását az 1781 utáni református viszonyok értelmezésére. A munka meggyőzően mutatja be, hogy a széles körű vallási és tanügyi autonómia nemcsak szabadságot, hanem önfenntartási kényszert, alacsony koordinációs szintet és a modernizációhoz való alkalmazkodás sajátos korlátait is jelentette. A bizottság e fogalmat termékeny elemzési keretnek tekinti, miközben időbeli határainak – különösen az 1860 körüli cezúrának – rugalmas értelmezését tartja indokoltnak.

Fontos új eredmény a „tiszáninneni református kultúrrégió” történeti rekonstrukciója is. A szerző kimutatja, hogy a sárospataki kollégium beiskolázási és szellemi vonzáskörzete nem esett egybe az egyházkerület közigazgatási határaival, miközben az intézmény finanszírozása és irányítása szorosan az egyházkerülethez kapcsolódott.

Új adatsorokra és összehasonlításokra támaszkodva lényegesen árnyalja a kollégium társadalmi szerepéről kialakult képet. Kimutatja a helyi diákok alacsony arányát, a nemesi, valamint lelkész- és tanítócsaládok erős jelenlétét, és bizonyítja, hogy a kollégium a társadalmi mobilitás elősegítésénél nagyobb szerepet játszott a térségi rendi–művelődési elit újratermelésében. Ezzel megalapozottan korrigálja a „szegények iskolája” hagyományos toposzát.

Az értekezés feltárja a kollégium működésének sajátos gazdasági és szervezeti mechanizmusait is: a stabil fenntartói háttér hiányát, a tandíjak, adományok és a diákmunka jelentőségét, valamint az oktatási, gazdálkodási és igazgatási funkciók összefonódását. Meggyőzően bizonyítja, hogy ez a részben rendezetlen autonómia egyszerre tette lehetővé Sárospatak kiemelkedő teljesítményeit és nehezítette a kiszámítható intézményi modernizációt.

A szerző fontos eredménye annak bemutatása is, hogy a kollégium országos tekintélyének fenntartása egyúttal a kultúrrégió más szereplőinek mozgásterét korlátozta. Miskolc megerősödése, a népiskolai reformok és az önálló tanítóképzés késlekedése alapján új megvilágításba helyezi a pataki központúság modernizációs következményeit és a klasszikus református kollégiumi modell átalakulását.

A bírálóbizottság külön értékeli a munka módszertani teljesítményét és az iskolatörténet megújítására tett kísérletét. A széles körű levéltári feltárás, a tanulói névjegyzékek kvantitatív elemzése, valamint a prozopográfiai és kollektív biográfiai módszerek összekapcsolása lehetővé tette az intézmény-, társadalom-, egyház- és oktatástörténeti megközelítések eredményes egyesítését. A sárospataki kollégium ilyen, több léptéket és vizsgálati szempontot összekapcsoló elemzése a hagyományos iskolatörténeten túlmutató, más intézmények vizsgálatában is hasznosítható megközelítést kínál.

Mindezek alapján a bizottság megállapítja, hogy az értekezés téziseinek lényegi állításai új és jelentős eredményekkel gazdagítják a 18–19. századi magyar művelődés-, társadalom-, egyház- és oktatástörténet kutatását.

Mindezek alapján, valamint a titkos szavazás eredményére tekintettel a bírálóbizottság javasolja Ugrai János számára az MTA doktora cím odaítélését.